

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقديم به تمام زائران و خادمين اربعين

کارکردهای فرهنگی – اجتماعی پیاده روی اربعین

دکتر کریم مهری

عضو هیات علمی گروه جامعه‌شناسی

دانشگاه ارومیه

سرشناسه:	مهري، كريم، ۱۳۵۶ -
عنوان و نام پديدآور:	كاركردهاي فرهنگي - اجتماعي پياده‌روي اربعين/كريم مهري؛ ويراستار علمي عبدالرسول علم‌الهدى؛ ويراستار ادبي دكتور بهمن نزهت.
مشخصات نشر:	اروميه: دانشگاه اروميه، انتشارات، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهري:	۴۹۸ ص.: مصور، جدول، مودار.
فروست:	انتشارات دانشگاه اروميه؛ ۳۱۹.
شابک:	978-622-5791-15-2
وضعیت فهرست نویسی:	فپیا
یادداشت:	کتابنامه. ص. ۴۸۰-۴۹۱.
موضوع:	زيارتنامه اربعين *Arba'in prayer
موضوع:	حسين بن علي (ع)، امام سوم، ۴ - ۶۱ق -- زيارتنامه‌ها Hosayn ibn Ali, Imam III, 625 - 680-- *Ziyarat-namah (Prayers for visiting shrines)
موضوع:	زيارتنامه‌ها -- نقد و تفسير Ziyarat-namah (Prayers for visiting shrines) -- Criticism and * interpretation
شناسه افزوده:	علم‌الهدى، عبدالرسول ۱۳۶۴ -، ويراستار علمي
شناسه افزوده:	انتشارات دانشگاه اروميه
رده بندی کنگره:	P۲۷۱/۷
رده بندی ديويي:	۲۹۷/۷۷۷
شماره کتابشناسی ملی:	۹۰۹۶۲۰۹

مرکز انتشارات دانشگاه اروميه

اروميه، كيلومتر ۱۱ جاده سرو، صندوق تلفن: ۳۱۹۴۲۲۷۴ - ۳۲۷۷۹۹۳۰ - ۰۴۴، دورنگار ۳۲۷۷۹۹۳۰

عنوان: كاركردهاي فرهنگي - اجتماعي پياده‌روي اربعين

تأليف: كريم مهري

ناشر: انتشارات دانشگاه اروميه

ليتوگرافي: چاپ ديگيتال نسيم

نوبت چاپ: اول

سال چاپ: ۱۴۰۱

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

قيمت پشت جلد: ۲۰۰۰۰۰ ريال

شابک: ۲-۱۵-۵۷۹۱-۶۲۲-۹۷۸

فهرست مطالب

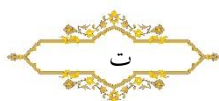
پیشگفتار	۱
مقدمه	۵
روش‌شناسی کتاب	۷
بخش اول: نسبت‌شناسی انسان و اربعین	۱۳
زائران به‌مثابه انسان اربعینی	۱۵
چیستی اربعین به‌مثابه حیات معنوی	۲۳
اندیشه مرگ باشکوه امام حسین پاسخی به بحران معنا	۳۷
زیبایی‌شناسی شوریدگی و بخشندگی عراقی‌ها	۵۱
مکان‌یابی امید در کربلا و جامعه‌شناسی حواس	۵۹
ازجاکنندگی زمان و مکان در اربعین	۶۹
همه کربلا گشتگی حرم سید شهدا با پیاده‌روی	۷۹
کدام سوژگی زنان زائر در اربعین؟	۸۷
جامعه اربعینی	۹۳
زیارت	۱۰۱
تاریخچه مختصر اربعین	۱۰۵
ساخت اجتماعی واقعیت اربعین	۱۰۹
وحدت نمادین و سیاست فرهنگی بر اساس اربعین	۱۱۵
موکب‌های اربعین و مشکلات زائران ایرانی در ۱۴۰۱	۱۲۹
اربعین و هویت	۱۳۵
اربعین و سرمایه اجتماعی	۱۴۱
اربعین و روحیه شهادت‌طلبی	۱۴۳

۱۴۷	بخش دوم: تحلیل کارکردگرایانه از اربعین
۱۴۹	مقدمه
۱۵۱	تحلیل اربعین در سطح کلان
۱۵۶	کارکردگرایی کلاسیک
۱۶۱	فضای کنش
۱۶۵	کاربرد تحلیلی فضای کنشی اربعین
۱۸۱	راهپیمایی اربعین در پیوستار جامعه‌شناختی سطوح واقعیت اجتماعی
۱۹۶	اقتدار اخلاقی
۲۰۱	اقتدار فلسفی
۲۰۹	اقتدار ایدئولوژیک
۲۱۱	اقتدار علمی
۲۱۵	پیامدهای جهانی اربعین به مثابه ضد جهانی سازی
۲۱۹	کارکرد تمدن‌سازی راهپیمایی اربعین
۲۳۷	اربعین به مثابه جنبش عظیم اجتماعی
۲۳۹	کارکرد امنیتی اربعین
۲۵۳	کارکرد انسجام اجتماعی، حیات بخشی و انضباط بخشی اربعین
۲۵۵	کارکرد حیات بخشی:
۲۶۵	تحلیل اربعین در سطح میانه
۲۶۵	خانواده
۲۶۹	بعد معیشتی خانواده
۲۷۰	بعد تمشیتی
۲۷۳	بعد معاشرتی
۲۷۹	اربعین برای کودکان
۲۸۳	تحلیل اربعین در سطح خرد

۲۸۵	کارکرد روحی و روانی راهپیمایی اربعین.....
۲۸۶	اخلاص در راهپیمایی اربعین.....
۲۸۹	کارکرد تحول معنوی در راهپیمایی اربعین.....
۲۸۹	معنا و مفهوم معنویت.....
۲۹۱	پیاده‌روی اربعین تمرین استقامت و مراقبت برای حفظ سرمایه‌های معنوی.....
۲۹۳	پرهیز از خودخواهی و خودپرستی در پیاده‌روی اربعین.....
۲۹۷	اهتمام به عبادات در پیاده‌روی اربعین.....
۳۰۰	انس با دعا در پیاده‌روی اربعین.....
۳۰۱	صدق در گفتار و عمل زائران.....
۳۰۳	بخش سوم: پیوست.....
۳۰۵	کم شماری جمعیتی در اربعین.....
۳۰۷	دستورالعمل پیاده‌روی از خانه تا کربلا.....
۳۰۹	نکته‌هایی درباره پیاده‌روی اربعین از خانه تا عتبه.....
۳۳۵	چاووش و چاووش خوانی.....
۳۴۱	شبهه‌نامه اجمالی چاووش.....
۳۴۹	منابع.....

پیشگفتار

یکی از مهم‌ترین آیین جمعی دینی در ایران و عراق راهپیمایی اربعین حسینی است شور مذهبی و اجتماعی زائران و خادمان اربعین نماد هویت جمعی جامعه شیعی است که آن به لحاظ کارکردی، انسجام‌بخشی؛ تقویت رابطه‌ای در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌تواند نمود داشته باشد. مراد از **تقویت رابطه** راهپیمایی اربعین بالابودن موارد زیر است:

۱. تعدد روابط اجتماعی.
۲. قرینگی روابط اجتماعی.
۳. شدت روابط اجتماعی.
۴. تنوع گره‌ها^۱ و هویت‌ها در روابط اجتماعی.
۵. چگالی روابط اجتماعی در راهپیمایی اربعین است.

بر اساس دیدگاه کارکردی با توجه به این‌که در راهپیمایی اربعین تقویت رابطه رخ دهد در حوزه **روابط گفتمانی - اخلاقی** با افزایش شاخص‌های انسجامی زیر روبرو می‌شویم.

- ۱- افزایش تعلق عاطفی شرکت‌کنندگان در راهپیمایی اربعین به جمع (خانواده یا گروه دوستان و..).
- ۲- افزایش عزت و احترام متقابل مابین راهپیمایی کنندگان در شبکه روابط اجتماعی.
- ۳- افزایش اعتماد اجتماعی مابین راهپیمایی کنندگان.
- ۴- افزایش کمک دوجانبه، تعهد مشترک و سرخوشی.

جوامع بر بنیان اخلاق بنا شده‌اند افزایش تعلق عاطفی زائران باعث افزایش میزان اخلاق اجتماعی در جامعه می‌گردد. «کم‌وکیف روابط عاطفی و آرایش آن‌ها در جامعه تا حد قابل ملاحظه‌ای چندوچون نظم اجتماعی و اخلاق اجتماعی را مشخص می‌کند. در صورتی که به هر دلیلی روابط گرم در عرض جامعه به سردی گراید و احساس تعلق کنشگران به جامعه سست شود، به همان نسبت نیز اعتماد اجتماعی و نظم هنجاری و تعهدات جمعی و عمومی تضعیف می‌شود» (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۵۷).

^۱ منظور از گره‌ها به بیان پارسونز «کنشگر- وضعیت» (actor situation) اعم از کنشگران فردی و جمعی است از دیدگاه نظریه شبکه، نقش‌ها را می‌توان گره‌های شبکه تلقی کرد

و نیز باتوجه به این که در راهپیمایی اربعین تقویت رابطه رخ دهد در حوزه روابط گفتمانی - اجتماعی با افزایش شاخص های اجتماعی زیر روبرو می شویم:

۱- افزایش سطح همکاری های زائرین اربعین یعنی افزایش مبادله متقارن گرم در شئون مختلف زندگی اجتماعی.

۲- افزایش مشارکت مدنی.

۳- افزایش روابط حمایت اجتماعی و افزایش حس نوع دوستی.

بدیهی است کارکردهای فرهنگی؛ سیاسی و اجتماعی راهپیمایی عظیم اربعین می تواند با سیاست گذاری های نادرست ناشی از عدم شناخت پتانسیل بالای اربعین با اختلالاتی روبرو شود هرگونه سیاست گذاری فرهنگی و اجتماعی در حیطه مناسک عزاداری، مستلزم شناخت درست و دقیقی از کارکردهای اجتماعی؛ سیاسی و فرهنگی در حیطه مناسک عزاداری است و متأسفانه در میان برخی فضاهاى رسمی و متولیان مربوطه، این شناخت به طور دقیق وجود ندارد و علی رغم تأکید علما و بزرگان دین بر اهتمام به شناخت پدیده اربعین و نیز مسائل حول آن، هنوز نتایجی حاصل نشده است. بی توجهی به کارکردهای متعدد از جمله هویت بخشی، انسجام بخشی و وفاق فرهنگی اربعین... نتایج بسیار مخربی هم برای کشور و هم برای گروه های مختلف اجتماعی و فضای اجتماعی می تواند به بار داشته باشد؛ لذا بررسی علمی های سیاسی و اجتماعی اهمیت ویژه می یابد.

نگارنده این کتاب معتقد است اربعین دریچه ای است که می توان از آن نگاهی به عمیق ترین ساحت های فرهنگی میهن اسلامی انداخت. اربعین بدون آنکه در تحولات دنیای مدرن دچار تغییر ماهیت و هویت شود، به حیات خود ادامه داده و می دهد. در واقع اربعین سنتی مقدس و پویا است که با دگرگونی شیوه های زندگی، تکنولوژیکی و رسانه ها و قوانین، بدون از دست دادن هویت تحول می یابد و قداست و ارزشش پیوسته پایدار است. سنت های اربعین واجد ایده هایی است که گروه ها از آن الهام گرفته و از طریق آن هدایت می شوند. از طریق اربعین پلی بین گذشته و حال باتکیه بر شخصیت و مظلومیت امام حسین (ع) زده می شود و قابل رقابت با فرهنگ مدرنیته جهانی و غربی مصرف گرایی است، اربعین سبب از بین رفتن کارکردهای فرهنگ مدرنیته می شود؛ زیرا فرهنگ مدرن، گسسته است؛ ولی اربعین کاملاً منسجم و شفاف است. برای شناخت دقیق کارکردهای اربعین باید نگاهی به جامعه تک ساحتی

دنیای مدرن انداخت؛ زیرا دنیای مدرن با همه پیشرفت‌های مادی، تک‌ساحتی است و عواطف و بعد معنوی انسان‌ها را نادیده گرفته است.

یان کرایب در یک جمع‌بندی از وضعیت جامعه مدرن از منظر جامعه‌شناسان آن را نوعی «برهوت معنوی» تلقی می‌کند که از هرگونه معنایی خالی است و مردم در دنیایی که قادر به درک آن نیستند روحیه خویش را باخته‌اند. این مضمون در مارکس با عنوان «از خودبیگانگی»، در دورکیم با عنوان «بی‌هنجاری»، در وبر با عنوان «سرخوردگی» و در هابرماس با عنوان «حوزه عمومی جعلی» انعکاس یافته است.

(خان‌محمدی، ۱۳۹۹: ۴۲۶)

خودکامگی و فردگرایی بر بشر حاکم شده است، انسان را دچار حیرت و سرگردانی کرده و بشر گرفتار عقل خود بنیاد و معاش اندیش شده است. مهم‌ترین بیماری دوران ما بعد از اقتصاد بیمار، هرج و مرج و آنارشیزم در معیارهای مورد احترام و ضوابط و قوانین است و به تعبیری هرج و مرج در ارزش‌ها و پریشانی رابطه‌ها. در چنین آشفتنگی روابط انسانی، اربعین کارکردهایی چون هویت‌بخشی و انسجام‌بخشی دارد؛ در پیاده‌روی اربعین، بالابودن تعدد و تنوع هویت‌ها و چگالی در روابط اجتماعی دیده می‌شود، تقویت این نوع رابطه‌ها باعث ارتقای کیفیت زندگی می‌شود. انتشار احساسات معنوی در شبکه روابط اجتماعی باعث ایجاد **طراوت فرهنگی** می‌گردد در حوزه روابط گفتمانی اخلاقی تقویت روابط عاطفی، احساسی شرکت‌کنندگان در راهپیمایی و افزایش تعلق افراد به خانواده و دوستان رخ می‌دهد، همچنین باعث افزایش عزت و احترام بین شرکت‌کنندگان می‌شود و افزایش کمک دوجانبه و تعهد مشترک هم از دیگر فواید آن است. این‌ها در جهانی رخ می‌دهد که گرفتار اقتصاد بیمار است؛ عمده روابط انسانی مبتنی بر پول است و به پول منتهی می‌شود. همه جهان جز معدودی، دنیاپرست شده و بر آستانه قبله پول سرسپرده‌اند در چنین وضعیتی میلیون‌ها نفر در یکجا جمع گشته‌اند؛ روابط آن فراتر از پول تعریف شده است حتی پول رادر خدمت کمک به یکدیگر به کار می‌برند. بعد سیاسی اربعین بعد از انقلاب اسلامی بسیار پررنگ‌تر شده است؛ یعنی یک حادثه جهانی سیاسی محسوب می‌شود که همه آزادگان جهان را برای ایجاد تمدنی نوین دعوت می‌کند. مسلمانان برای اینکه تقلیدکننده غرب نباشند و خود به طور مستقل تولیدکننده اقتصادی باشند، باید به تولیدکننده فکری و فرهنگی تبدیل گردند و از جهت اندیشه و خودآگاهی به سنت‌های فکری خود بازگردند، سنت‌هایی که درک بین‌الادھانی گسترده‌ای در مورد آن وجود دارد. اربعین با کارکردهای گسترده‌اش چنین زمینه‌ای را فراهم می‌کند.

مسئله اساسی که در قالب این کتاب بررسی می‌شود بررسی مفهوم ژائر، چیستی اربعین، زیبایی‌شناسی شوریدگی عراقی‌ها در خدمت به زوار، اندیشه مرگ باشکوه و نگاه متفاوت جامعه‌شناختی به کارکردهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی راهپیمایی اربعین است به بیان دیگر این کتاب در پی آن است تا مشخص سازد که کارکردهای سیاسی، اجتماعی راهپیمایی اربعین از دیدگاه نظریه‌های کارکردگرایانه جامعه‌شناسی کلاسیک و جدید کدام‌اند و با چه شدتی و به چه دلیل به وقوع می‌پیوندد. تا از این رهگذر بتوان به قانونمندی‌هایی دست‌یافته بررسی پدیده اربعین را به‌عنوان یک مورد پژوهشی در محافل و مجامع علمی مطرح سازد و دستاوردهای این کتاب در سطحی باشد که در محافل یادشده در جهت تقویت کارکردهای مثبت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی به حساب آید.

در تهیه کتاب حاضر بیش از همه مدیون همسر و فرزندانم، یاسین و یاسمین، هستم در وهله اول از آنها تشکر و قدردانی می‌کنم. همچنین آقای دکتر عبدالرسول علم‌الهدی استاد انسان‌شناسی دانشگاه امام حسین^(ع) که در انجام این کتاب بنده را کمک فراوان کردند و از آقای دکتر نزهت بابت هماهنگی‌ها و بازخوانی و تدوین مجدد متن سپاسگزارم و نیز از آقای دکتر جوادی و خانم غلامی به‌خاطر همکاری صمیمانه و صادقانه بسیار متشکرم.

کریم مهری

مقدمه

در جامعه‌شناسی نظم و ثبات جامعه ترکیب متعادل عناصر هماهنگی است که هرگونه ناهماهنگی بین اجزایش منجر به پیدایش بی‌نظمی و مسائل اجتماعی می‌شود در این حوزه از جامعه‌شناسی بیشتر روی وفاق ارزشی، هنجاری و سایر عوامل فرهنگی - اجتماعی یا نرم‌افزاری تأکید می‌شود که از طریق به هم وصل کردن اجزاء و عناصر جامعه یا سازمان نظم و تعادل را برقرار می‌سازد؛ بنابراین در صورتی که آیین‌هایی نظیر راهپیمایی اربعین دارای انسجام‌بخشی و معنابخشی و... نباشد این نظم و تعادل را بر هم می‌زند. آیین‌ها فرصتی ارزشمند برای جوامع و اجتماعی بشری هستند تا فرهنگ‌های مردمی به واسطه تجمع و مشارکت در این مراسم، ارزش‌ها، هنجارها و سازمان‌های درونی خود را تقویت کرده، بازسازی کنند و یا از نو سامان دهند. به همین دلیل از دیرباز مطالعه آیین‌ها از آن موضوعات شایان توجه و تمرکز در حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی چون مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و مانند این علوم بوده است. آیین‌های دینی در این زمینه به سبب امتیازات معنایی و فرهنگی، برجستگی ویژه‌ای داشته است به طوری که در تاریخ جامعه‌شناسی، بزرگان این رشته بدان پرداخته و هریک از زاویه‌ای متفاوت اهمیت وافر آن را متذکر شده‌اند.

ادیان مختلف نیز باتوجه به اصول و کارکردهایی که این آیین‌ها در ساماندهی حیات دینی مؤمنان داشته‌اند، هرکدام آیین‌ها و مراسمی در شریعت خود دارند که عموماً به صورت جمعی برگزار می‌شود. این آیین‌ها اما در بطن خود متضمن معانی فراوانی از فرهنگ و ارتباطات درون و برون دینی بوده و مشخصاً «هویت مؤمنانه» آن اجتماع دینی را تکوین می‌کنند. برخی از این آیین‌های دینی در بستر اعمال زیارتی مؤمنان انجام می‌پذیرد. مراسمی که عموماً در قالب زیارت جمعی شکل آیینی به خود می‌گیرند و در بازه‌های متناوب ماهانه و سالانه تکرار می‌شوند. سفر حج و زیارت مدینه النبی از مهم‌ترین آیین‌های مشترک میان نحله‌ها و مذاهب مختلف اسلامی است. اصحاب این مذاهب در میان خود هرکدام آیین‌ها و مناسک ویژه‌ای دارند که فرایند هویت‌یابی و تمایزبخشی آنان با سایر مسلمانان را آشکار می‌کند. (باقی، ۱۳۸۴: ۵۲)

در میان آیین‌های مذهبی شیعیان، آیین‌های اربعین حسینی به‌عنوان یکی از کانونی‌ترین مفاهیم آیینی در مذهب تشیع نقشی حیاتی بر عهده‌دارند. در طول تاریخ تشیع؛ مناسک عاشورایی نظیر اربعین، بستر اصلی تفکر دینی و ذهنیت مذهبی مردم بوده و آمیختگی شدید نیز با وجدان جمعی آن‌ها داشته است. جامعه

شیعه از خلال این آیین‌ها می‌توانسته احساس حادثی از خویشتن داشته باشد. ازسوی دیگر، از نظر فرهنگی، دین به‌مثابه نظام فرهنگی برای شیعیان بیش از هر چیزی در این آیین‌ها مصداق پیدا می‌کند. «گفتمان کربلا و مناسک عزاداری نقشی محوری در دین‌داری عموم مردم دارند. این آیین‌ها، مهم‌ترین مناسک جمعی برای عامه شیعه و بستر اصلی دین‌داری و کسب تجربه دینی برای مؤمنان هستند. شکل‌های گوناگون این آیین‌ها، محمل اصلی نضج هویت دینی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مردم‌اند. براین‌اساس، هر تغییر در وضع اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مؤمنان در این آیین‌ها بازنمایی پیدا می‌کند، متقابلاً تغییر درک و عملکرد مردم در ارتباط با این گفتمان در تغییرات اوضاع زندگی آن‌ها مؤثر است» (رحمانی، ۱۳۹۳: ۱۷).

«آیین پیاده‌روی اربعین» با تحولاتی و تطوراتی که در سال‌های اخیر به خود دیده، در میان شیعیان به‌عنوان بزرگ‌ترین آیین مذهبی که در مکان و زمانی واحد اجرا می‌شود، مطرح است. شکل تحول‌یافته این آیین در سال‌های اخیر و در روزهای منتهی به اربعین سیدالشهدا علیه‌السلام، اجتماعی چندمیلیونی از شیعیان سراسر جهان را در کربلا و نیز نقاط دیگر گردهم می‌آورد. بدیهی است گردهمایی‌های بزرگ دارای کارکردهایی است که می‌تواند از منظر جامعه‌شناسی کارکردگرایانه مورد تحلیل قرار گیرد اما در این کتاب کوشش خواهد شد تا پس از نگاهی گذرا به مفهوم زائر، چیستی اربعین به‌مثابه حیات معنوی، سوژگی زنان زائر، ازجاکندگی زمان و مکان در اربعین، هرمنوتیک مکان مقدس، مرگ باشکوه امام حسین^(ع) و زیبایی‌شناسی شوریدگی عراقی‌ها و... به نظریات کارکردگرایی پارسونز، مرتون، دورکیم، الگزندر و... نگاهی گذرا بینکنیم و در نهایت یک چارچوب نظری تلفیقی جهت تبیین پدیده اربعین در سطح کلان (جهانی‌شدن، تمدن اسلامی)، در سطح میانه (خانواده) و در سطح خرد (روان‌پالایی زائران) طراحی و مورد استفاده قرار گیرد.

روش‌شناسی کتاب

روش‌شناسی اشاره به این واقعیت دارد که پژوهشگر چگونه واقعیت‌هایی که باور دارد را می‌تواند بشناسد؛ روش‌شناسی این کتاب برساختی - تفسیری است. از دیدگاه برساختی - تفسیری، معنا کشف نمی‌شود بلکه ساخته می‌شود. هدف روش‌شناختی برساختی - تفسیری «توصیف عمیق»^۱ و تشریح درون‌مایه یا پدیدار پدیده است. محقق با ابزارهای روشی خود به تفسیر تفسیرهای از پیش موجود عاملان اجتماعی پرداخته و دست به تأویل مضاعف^۲ می‌زند. تفسیر تفسیرها همان تبیین تفسیری^۳ است. تبیین تفسیری نوعی تبیین نظری در مورد چرایی رخ‌دادن رویدادها و چگونگی کار اشیا برحسب معانی و جهان‌بینی‌های ذهنی برساخته اجتماعی است.

دو اصل جانب‌داری و فعال‌گرایی^۴ از مفاهیم کلیدی در این پارادایم هستند؛ به این ترتیب، تحقیق کیفی اساساً یک فعالیت سیاسی بوده و محقق کیفی نیز ناگزیر فردی جانب‌دار، ارزش‌گرا و سیاسی است (محمدپور (الف)، ۱۳۸۹: ۲۹۱).

روش و رویکرد هر پژوهشی در دایره پارادایم و سؤال پژوهش مشخص می‌شود. به صورتی که هر راهبردی و پارادایم پژوهشی دارای عناصر و مؤلفه‌های مرتبط به هم بوده که زنجیره‌وار متصل به هم هستند.

بنابراین، انتخاب روش مورد استفاده برای هر پژوهش با تبعیت از استراتژی پژوهشی صورت می‌گیرد (بلیکی، ۱۳۹۲: ۱۳۵). از طرف دیگر ماهیت سؤال و مسئله پژوهش به عنوان نقطه اصلی و کانون پژوهش هم در انتخاب استراتژی پژوهشی و هم در گزینش نوع روش و رویکرد مورد نظر جهت گردآوری و تحلیل داده‌ها نیز مؤثر است، از نظر حریری و فلیک، مهم‌ترین دلیل در انتخاب هر روشی به مانند کیفی یا کمی ماهیت و نوع سؤال پژوهش است که به دنبال پاسخ‌گویی به آن است. به طوری که حریری بیان می‌کند رویکرد کیفی برای پژوهشی مناسب است که به دنبال ادراک معنی یا ماهیت تجربه افراد باشد و همچنین

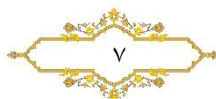
¹ Thick Discription

² Double Heremenutic

³ Interpretive Explanation

⁴ Activism

⁵ Research Strategy

رویکردهای کیفی می‌تواند در حوزه‌هایی کاربرد داشته باشد که **دانشه‌ها و مطالعات اندکی** در آن زمینه وجود دارد. از طرف دیگر، می‌توان گفت در دوران مدرن با توجه به تحولات اجتماعی سریع و پیچیده، ابهام‌های تازه و مسائل جدیدی که به وجود آمده‌اند از نظر بلومر دانشمندان هم‌زمان مطالعه آن‌ها بر اساس الگوهای نظری از پیش موجود، نیازمند نزدیک‌شدن به زمینه‌های اجتماعی پدیده و فهم معنای تبیین‌های کنشگران هستند (حریری، ۱۳۸۵: ۴۰؛ فلیک، ۱۳۹۲: ۱۳)؛ بنابراین، می‌توان گفت روش پژوهش فقط ابزاری است که انتخاب آن به ماهیت مسئله پژوهش بستگی دارد (منصوریان، ۱۳۹۱: ۶۹). روش تحقیق فنون یا رویه‌های علمی هستند که به منظور گردآوری و تحلیل داده‌های مربوط به یک سؤال پژوهشی به کار گرفته می‌شود (محمدپور (الف)، ۱۳۸۹: ۵۷).

در این راستا، با توجه به ماهیت مسئله کتاب حاضر که موضوعی ناشناخته است و اطلاعات و مطالعات چندانی درباره آن در ادبیات علمی کشور موجود نیست و از طرف دیگر با در نظر داشتن منطق تبیین پژوهش که متکی بر پارادایم برساختی و تفسیری است و اینکه راقم سطور در پی فهم معنای اربعین و کارکردهای مختلف اربعین بوده است رویکرد کیفی با تمرکز بر روش‌های پدیدارشناسی معنوی و هرمنوتیک مضاعف جهت تدوین کتاب انتخاب شده است.

روش کیفی در جامعه‌شناسی به رویکردی اطلاق می‌شود که بر ارتباط مستقیم با کنشگران اجتماعی و مشاهده زندگی اجتماعی روزمره تأکید می‌کند (جلایی‌پور و محمدی، ۱۳۸۹: ۱۳۲) و یافته‌های پژوهشی آن با توسل به عملیات آماری یا سایر روش‌های شمارشی حاصل نیامده باشند (استراوس و کوربین، ۱۳۹۲: ۳۲). در واقع، اطلاعات این نوع تحقیق از طریق ارجاع به عقاید، ارزش‌ها و رفتارها در بستر اجتماع دست‌نخورده به دست می‌آیند (محمدپور (ب)، ۱۳۸۹: ۹۳). پژوهش کیفی تلاشی در جهت توصیف غیر کمی از واقعیت‌ها، موقعیت‌ها، حوادث و گروه‌های کوچک اجتماعی که با توجه به جزئیات است، همچنین سعی می‌کند معانی که انسان‌ها در موقعیت‌های طبیعی و عادی به زندگی خود و حوادث می‌بخشند را تفسیر کند و بر این فرض استوار است که کنش متقابل اجتماعی کلی در هم تنیده از روابطی تشکیل می‌شود که به وسیله استقراء قابل درک است؛ بنابراین، پژوهش‌های کیفی جنبه تفسیری دارند و مربوط به زندگی روزمره و تجارب زنده رفتارها، هیجان‌ها و احساسات آن‌ها می‌شود (حریری، ۱۳۸۵: ۱). هم‌زمان از روش

هرمنوتیک مضاعف برای انطباق تئوری‌های رفتار جمعی با پدیده اربعین استفاده شده است. مفهوم هرمنوتیک مضاعف در منطق علم اجتماعی از نظر گیدنز، اهمیت زیادی دارد. او نیز به پیروی از شوتس و هابرماس معتقد است که در علوم طبیعی با یک نوع تأویل مواجهیم و در علوم اجتماعی با تأویل مضاعف، به گونه‌ای که محققان اجتماعی، متکی به مفاهیم عامیانه مردم جهت ایجاد توصیف‌های خود از فرایندهای اجتماعی هستند و عاملین نیز مفاهیم و نظریه‌های حاصل از عالمان اجتماعی را وارد رفتار خود می‌کنند؛ بنابراین علم اجتماعی بالذات خصلت تغییردهندگی دارد (بلیکی، ۱۹۹۳: ۱۸۳). مفهوم هرمنوتیک مضاعف بیانگر آن است که نه تنها کنشگران اجتماعی باز اندیشنده‌اند، بلکه محققان اجتماعی که آن‌ها را بررسی می‌کنند نیز چنین خصلتی دارند. هر دو گروه از زبان استفاده می‌کنند. کنشگران برای توضیح کارهایشان و جامعه‌شناسان برای تبیین کنش‌های کنشگران. پس باید به رابطه میان زبان مردم عادی و زبان علمی توجه داشته باشیم. (ریترز، ۱۳۷۷: ۷۰۳) البته شایان ذکر است نگارنده سعی نکرده همچون تبارشناسی^۱ فوکوبه کشف سرچشمه‌ها یا بازسازی تکامل خطی رویداد اربعین پردازد، و یا به دنبال فهم گذشته اربعین و نیز واکاوی و تأثیر قدرت بر شکل‌گیری و توجیه حقیقت اربعین نبوده و نیست؛ بلکه بیشتر به دنبال پدیدارشناسی معنوی اربعین بوده است.

پدیدارشناسی معنوی نیز روش مورد استفاده محقق در فهم اربعین بوده است. پدیدارشناسی روشی است که هایدگر از آن برای راهیابی به معنای هستی استفاده می‌کند. از نظر هایدگر، تنها از طریق پدیدارشناسی است که می‌توان هستی را فهم کرد. هانری کربن نیز از همین روش استفاده می‌کند. با این تفاوت که پدیدارشناسی نزد کربن به «پدیدارشناسی معنوی» تبدیل می‌شود. محقق در این کتاب اعتقاد به روش‌شناسی پدیدارشناسی معنوی داشته است و سعی نموده از آن به عنوان روش‌شناسی عرفانی جهان اسلام به طور خاص الهیات شیعی استفاده کند. در الهیات شیعی هرگز فنومن‌ها ساخته نمی‌شوند، بلکه تأویل معنوی و پدیدارشناختی که از دیدگاه کربن معادل کشف‌المحجوب است، به پدیده‌ها مجال پدیدارشدن داده می‌شود. (فدایی مهربانی: ۱۳۹۱، ۲۳۷).

¹genealogy

در این روش‌شناسی پدیدار چیزی است که خود را نشان می‌دهد، امری است که ظاهر می‌شود و در این ظهور چیزی را آشکار می‌سازد که نمی‌تواند آشکار شود. مگر در صورتی که در عین حال در زیر آن ظاهر پوشیده بماند. در این روش‌شناسی، پدیدار خود را چنان‌که می‌خواهد به شخصی که مورد نظر است بنماید. به عبارت دیگر نویسنده کتاب معتقد است واقعیت بیرونی به زبان شیخ سهروردی «واقعیت کاشف» است؛ یعنی واقعیت کشف‌کننده‌ای که خود واقعیت هوشمند است و به تناسب حالات روحی محقق خود را برای او به نمایش می‌گذارد.

باتوجه به مباحث ذکر شده نویسنده معتقد است این تحقیق از روش‌شناسی چندلایه^۱ برخوردار است. در روش‌شناسی چندلایه با تقلیل فهم به ساحت داده‌های تجربی، یا مفاهیم متافیزیکی مواجه نیستیم. مخاطب به مثابه فردی که از معارف شهودی برخوردار نیست، با نحوه آشکارگی هستی خاص خود که متعلق به شیوه لطافت وجودی خویش است، درک تفهیمی از معارف رمزی و کشفی به مثابه دو ساحت وجودی بالاتر خواهد داشت. باتوجه به روش کیفی ذکر شده نگارنده سعی کرده از سه سطح تحلیل استفاده کند و از تحلیل کلان تمدن اسلامی به تحلیل جامعه، انسجام اجتماعی قومیت و نهادهای میانی آن نظیر خانواده، مذهب و... و در نهایت به سطح ویژگی‌های روان‌شناختی حرکت کند.

سطوح تحلیل پیاده‌روی اربعین:

۱- در سطح کلان تأثیر اربعین بر شکل‌گیری تمدن اسلامی، جامعه و کارکردهای اجتماعی از دیدگاه کارکردگرا.

۲- در سطح میانه جامعه و قومیت، نهاد خانواده، نهاد مذهب.

۳- سطح خرد تحلیل در پرتو بحث‌های دو سطح کلان و میانه می‌کوشد تا بدین سؤال پاسخ دهد که چه نوع انسانی در پیاده‌روی اربعین متولد می‌گردد و چه نوع شخصیت فرهنگ پا به عرصه حیات می‌نهد و از چه ویژگی‌هایی برخوردار است.

¹ Multi-layer methodology

نمودار سطوح تحلیل پیاده‌روی اربعین

